

DR. MINDAUGAS BLOZNELIS

Lietuvių katalikų mokslo akademija

JUOZAS BRAZAITIS – TOBULESNĖS DEMOKRATIJOS KŪRĖJAS

Šiame straipsnyje, kalbant apie tobulesnės demokratijos kūrimą, pradžioje aptariami motyvai, nulėmę tobulesnės demokratijos koncepcijos paiešką. Plėtojant šią koncepciją nuosekliai išnagrinėtos būdingos jos evoliucijai pakopos, atitinkančios tam tikrą demokratijos modelį, ir atskleistos tų demokratijos modelių būdingosios savybės.

Pirmoje pakopoje, aprašytoje studijoje „Lietuva po II Didžiojo karo“, labiau akcentuojamos bendros nuostatos – lietuvių kultūros svarba tautos išlikimui, aptariami trys idealai, garantuojantys tautos kultūros plėtotę: religinis, tautinis ir socialinis. Remiantis jais susiformavo politinės srovės – partijos, trukdžiusios visuomenės santarvei, todėl vietoj partijų visuomenei atstovauti turėtų profesiniai susivienijimai.

Toliau nagrinėjama moderuotosios demokratijos idėja, grindžiama taurių asmenybių iškelimu į vadovujančias grandis. Darbas – kiekvieno pareiga ir teisė. Valstybės suverenumas priklauso tautai, kuri jį reiškia per tiesiogiai renkamą prezidentą, seimą, profesiniu pagrindu sudarytus rūmus. Ūkinio gyvenimo pagrindas – privati nuosavybė ir iniciatyva.

Labiausiai yra išplėta reformuotos demokratijos koncepcija. Čia siūlomas kitoks visuomenės organizavimo būdas – partinis ir profesinis. Konkretizuojamos profesinio organizavimo formos: sąjungos ir profesiniai rūmai, kurių numatoma treji (pagal pagrindines darbo sritis). Valstybės gyvenimas organizuojamas suteikiant prioritetą darbui, o tik antroje vietoje lieka kapitalas ir nuosavybė. Ypač daug dėmesio skiriama ūkininkų luomui, kaip sveikųjų tautos tradicijų ir valstybės ūkio pagrindui.

Jau pirmuoju nepriklausomos Lietuvos laikotarpiu, kai kraštą valdė jaunajai inteligentijai nepriimtinas autoritarinis režimas, pradėta galvoti apie tobulesnę demokratiją. Grupė ateitininkų sendraugių (J. Brazaitis buvo Sendraugių sąjungos pirmininkas) aptarė ir parengė naują valstybės koncepciją, kurią 1936 m. „Naujojoje romuvoje“ išspausdintoje deklaracijoje pavadino organišką valstybės koncepcija. Tarp 16 žmonių, pasirašiusių šią deklaraciją, buvo ir Juozo Ambrazevičiaus-Brazaičio parašas.

Šioje 1936 m. deklaracijoje¹ buvo aptarti reikalavimai, keliami visuomenės vadovui, akcentuojama moralinis asmens autoritetas ir profesinė kompetencija. Jaunieji intelektualai katalikai spaudoje kritikavo ne tik valdančiąją partiją, bet ir visas kitas partijas dėl egoistinių siekių prioriteto. Ypač nusivilta partijomis dėl jų atstovų laikysenos kritiškomis mūsų valstybei dienomis. Antai jau esant sovietų įguloms Lietuvoje pas tuometinius krašto apsaugos ir teisingumo ministrus atvyko prašyti amnestijos buvusiems kalėjime bolševikams delegacija, kurioje drauge su L.Gira ir M.Meškauskienė dalyvavo ir St. Kairys²; tai buvo galima suprasti kaip pritarimą sovietų įgulų įvedimui.

Ypač neigiamas partijų vaidmuo atsiskleidė 1940 m. birželio 14 d., sprendžiant valstybės likimą po sovietų ultimatumo. Nors 1940 m. gegužės mėn. pradžioje Valstybės gynimo taryba priėmė nutarimą ginklu priešintis rusams³, ultimatumą svarstant prezidento siūlymui priešintis nepritarė nei krikščionių demokratų, nei liaudininkų atstovai Ministrų kabinete⁴; čia matyt, įtakos turėjo nuoskauda dėl ankstesnių tautininkų varžymų. Kai kurių partijų atstovai labiau rūpinosi nušalinti A.Smetoną, o ne valstybės likimu⁵. Be to, dalis kairiųjų pažiūrų veikėjų, žinodami apie sovietų priešiskumą religijai ir gal vildamiesi dėl tam tikro pažiūrų bendrumo didesnio tarpusavio supratimo, iš pat pradžių nesišalino bendravimo su sovietų okupacine valdžia, o vėliau dėl to skaudžiai nusivylė.

Visi šie faktai lėmė, kad didelė krašto žmonių dalis, ypač jaunimas, labai nusivylė tiek autoritariniu režimu, tiek partijomis ir laikė juos kapituliacijos priežastimi.

Sovietinė okupacija ir nelauktų represijų mastas telkė aktyviąją visuomenės dalį pasipriešinimui; jis išsiveržė sukilimu ir Lietuvos Nepriklausomybės deklaracija sudarant Laikinąją Lietuvos vyriausybę. Susidariusios aplinkybės iškelė Juozą Brazaitį Vyriausybės vadovu. Ši Vyriausybė buvo sudaryta ne kaip formali koalicija – iš partijų ar grupių deleguotų narių, o iš sutelktų darbui ir kovai įvairių ideologijų ir politinių nusistatymų kompetentingų žmonių⁶. J.Brazaičio vadovaujama Laikinoji vyriausybė labai sėkmingai atkūrė krašto administraciją, ypač švietimo sistemą, saugojo šalies

¹ *Naujoji romuva*, 1936, Nr. 8(268), p. 171.

² K.Musteikis, *Prisiminimų fragmentai*, Vilnius: Mintis, 1989, p. 22.

³ Ten pat, p. 46.

⁴ Ten pat, p. 53–56.

⁵ Ten pat, p. 55.

⁶ J.Brazaitis, *Raštai*, t. 6, Chicago: Į laisvę fondas, 1985, p. 78.

ištekliai ir jos žmonės, ji tapo buferiu tarp vokiečių okupacinės valdžios ir krašto. Nepritardama nacių okupacinei politikai Laikinoji vyriausybė 1941 m. rugpjūčio 5 d. nutraukė savo darbą. Po Lietuvos aktyvistų fronto (LAF) protesto prieš vokiečių administracijos vedamą politiką 1941 m. rugpjūčio 22 d. vokiečiai uždraudė LAF veiklą. Taip nebeliko institucijų, galinčių legaliai ginti tautos interesus. 1941 m. spalio mėn. J. Brazaičio vadovaujamas įsikūrė antinacinio pasipriešinimo sąjūdis – Lietuvių frontas, kurio branduolį sudarė didžioji dalis Sukilimo organizatorių ir Laikinosios vyriausybės narių⁷.

Kuriant naują sambūrį Lietuvių frontą (LF) atsisakyta partinės struktūros. LF tapo bendrosiomis nuostatomis grindžiamas judėjimas. Šio judėjimo tapatybei apibrėžti ir jam konsoliduoti 1942–1943 m. įvairių regionų centruose⁸ buvo surengtos diskusijos, kur numatyta sudaryti ir apsvarstyti organizacijos programą⁹ tobulesnei demokratijai įdiegti. Taigi Lietuvių frontas ne tik kėlė aktualius pasipriešinimo nacių okupaciniam režimui uždavinius ir organizavo jų realizavimą, bet drauge didelį dėmesį skyrė tobulesnės demokratijos pagrindų sukūrimui.

A. Maceina rašė: „Lietuvių frontas yra naujas politinis sąjūdis. Naujas ne tik tuo, kad jis atsirado šalia kitų, bet naujas savo dvasia ir savo užsimojimai. <...> Nė vienas iš mūsų politinių sąjūdžių neapima visų tautos sluoksnių, nė vienas neskelbia pilnutinės demokratijos, nė vienas pasaulėžiūros neišjungia iš politinio savo veikimo“¹⁰. Šalia aktualių pasipriešinimo nacių okupacinei politikai uždavinių sprendimo vienas iš pagrindinių LF darbų buvo aptarti programą visose LF apygardose ir stambesniuose miestuose. Į diskusijas buvo kviečiami visi LF idėjoms pritariantieji. 1943 m. antrojoje pusėje ši programa buvo galutinai suredaguota. Be to, buvo mėginama sukurti bendrą pagrindinį politinio vadovavimo centrą. A. Damušis prisimena J. Ambrazevičiaus-Brazaičio iniciatyvą 1942 m. pradžioje sujungti visas rezistencines grupes – tiek Lietuvių frontą, tiek kitas ir pakviesti konkrečius žmones įsteigti Lietuvos Tarybą¹¹.

Pagrindinis Lietuvos Tarybos uždavinys buvo sudaryti bendrą visos Lietuvos politinę vadovybę. Tuo tikslu J. Brazaitis lankėsi pas prof. S. Kairį,

⁷ A. Damušis, *Lithuania against Soviet and Nazi aggression*, 1998, JAV, p. 109.

⁸ Pokalbis su Antanu Strabuliu, 1998. Asmeninis M. Bloznelio archyvas (toliau – AMBA).

⁹ LYA, f. K-1, b. 2891/3, p. 145.

¹⁰ A. Maceina, *Lietuvių fronto organizacija ir taktika*, M. Mažvydo bibliotekos rankraščių skyrius, f. 181–97, p. 1.

¹¹ Pokalbis su dr. A. Damušiu 1999 09 18 Vilniuje, AMBA.

dr. J.Dantą, adv. Z.Toliušį, gen. S.Raštikį, dr. A.Damušį ir M.Naujokaitį ir sutarė, kad šis šešetas taps Lietuvos Taryba, vadovaujančiu organu vietoj Laikinosios vyriausybės. Nors visi sutiko, bet į pirmą posėdį susirinko tik trys: gen. S.Raštikis, dr. A.Damušis ir M.Naujokaitis. Taigi šis mėginimas nepavyko¹². Nepavykus sukurti bendro politinio vadovavimo centro, 1942 m. kovo mėnesį J.Brazaičio iniciatyva buvo sudarytas kitas politinio vadovavimo centras – Tautos Taryba (TT). Ją sudarė dauguma buvusios Laikinosios vyriausybės narių: prof. Juozas Brazaitis, gen. Stasys Raštikis, dr. Zenonas Ivinskis, prof. Pranas Padalis, kpt. Mykolas Naujokaitis, plk. Juozas Jankauskas, Vytautas Vaitiekūnas, kpt. Pranciškus Gužaitis, Kazys Balkūnas, dr. Adolfas Damušis, Stasys Lušys, Pranas Vainauskas, Kazys Palčiauskas, Izidorius Toliušis¹³. J.Brazaičio teigimu, Tautos Taryba buvo sudaryta sujungus veikliausius, lietuvių tautos reikalams atsidavusius asmenis, kurie atitiko du keltus reikalavimus: 1) kad būtų lietuvis ir 2) kad įejęs į Tarybą atsisakytų dirbti partijos reikalams, o atsidėtų grynai valstybiniams¹⁴. J.Brazaitis laikėsi nuostatos, kad „Lietuvių frontas yra priešingas partijų valdymosi sistemai, kuri daug rietenų yra sukėlusė ne tik trumpoj nepriklausomos Lietuvos istorijoje“, bet ir kitose valstybėse¹⁵.

Kitą politinį centrą – Vyriausią Lietuvos Komitetą (VLK) suorganizavo prof. Tadas Petkevičius, kurio aplinkos žmonės atsisakė dalyvauti Lietuvos Taryboje (mat buvo nedalyvavę Laikinojoje vyriausybėje). Vyriausio Lietuvos komiteto pirmininkas buvo Jonas Fledžinskas, nariai: socialdemokratas Stepas Kairys; tautininkas Balys Gaidžiūnas; liaudininkas Jurgis Krikščiūnas; voldemarininkas nacionalistas Klemensas Brunius; liaudininkas Bronius Bieliukas, sekretorius. Vėliau į Komitetą įsijungė Laisvės kovotojų sąjūdis¹⁶.

VLK dažnai pavadinamas partijų koalicijos sudarytu politiniu centru. Tačiau iš tikrųjų karo meto sąlygomis partinės institucijos negalėjo deleguoti savo atstovų, tad VLK buvo tik tarpusavio sutarimu susibūrę visuomenėje žinomi partijų žmonės. Taigi 1942 m. Lietuvoje susidarė du politinio vadovavimo centrai, o drauge ir tam tikras jų antagonizmas; VLK grupės leidiniuose, prisiminus kai kurių VLK narių bendravimą su sovietais, sukilėliai

¹² *Ugninis stulpas. 25 metai be Juozo Brazaičio. Laiškai. Dokumentai. Liudijimai*, Kaunas, 2000, p. 181–182.

¹³ A.Damušis, min. veik., p. 112.

¹⁴ LYA, f. 3377, ap. 58, b. 268, p. 23.

¹⁵ Ten pat.

¹⁶ A.Damušis, min. veik., p. 112.

buvo kaltinami talkinimu vokiečiams okupuojant Lietuvą¹⁷. Dviejų vadovaujančių centrų susidarymas kliudė plėtoti bendrą pasipriešinimą. Ieškota, kaip sutarti ir sudaryti vieną vadovaujančią centrą. Tiesa, jau iš pat pradžių A.Damušis ir J.Fledžinskas visai neformaliai (gyveno gretimuose butuose) reguliariai susitikdavo ir tardavosi bei derindavo savų organizacijų atsakus į nacių civilinės valdžios planus bei reikalavimus¹⁸. Ilgose diskusijose ieškota bendradarbiavimo pagrindo. VLK ir TT savo veiklą ir ateitį grindė skirtingomis valstybės santvarkos koncepcijomis; čia skirtis buvo požiūris į demokratiją ateities Lietuvoje. Vieni propagavo tradicinę, partijų deleguotų politikų vadovaujamą, kiti – modernią, reformuotą demokratiją, kur vykdančią nepasaulėžiūrinę politiką iškiliausią žmonės keliami profesiniu pagrindu susidariusiose institucijose, nes čia geriausiai atsiskleidžia žmogaus moralinės, etinės ir profesinės savybės¹⁹. Veikiausiai skirtingas Lietuvių fronto požiūris į būsimą Lietuvos santvarką buvo viena iš pagrindinių kliūčių kurti bendrą pagrindinio veiklos vadovaujančią centrą. Kita vertus, negalima atmesti ir oponentų tradicinių antikatalikiškų nuotaikų. Iliustracijai galima pateikti vieno Vilniuje rašyto laiško ištrauką: „Buvau ir kairiųjų bei tautininkų tarpe. Susirinko 6 žmonės. Buvo ir ilgakaklis K-lis (Kardelis ? – M.B.) Iš pradžių įrodinėjo partijų būtinumą. Vėliau ėmė svyruoti. K-lis nukrypo į praktiškąją vagą: kaip, girdi, reikėtų padaryti, kad į profesijų parlamentą liaudis rinktų iš centrų nurodytus kandidatus. Visi jie linkę manyti, kad be partijų – tai būtų didžiausias pavojus įsigalėti Bažnyčiai. Tą pavojų jie beveik linkę laikyti tolygiu su bolševikų grįžimo pavojum. Bažnyčios bijo visi, kurie nuo jos nutolo. <... >. K-lis supranta, kad partijų šūkiu ir tvarka gali būti nebepopularūs tautoje ir dėl to linkęs ieškoti kito kelio“²⁰.

Po ilgų derybų, kurias su prof. Vl. Lašu ir Z.Toliušiu vedė prof. J.Brazaitis ir M.Naujokaitis ir kurias, susitarus dėl principo, techniškai pabaigė A.Damušis ir St.Lušys, buvo sudarytas Vyriausiasis Lietuvos išlaisvinimo komitetas (VLIK)²¹. Buvo paskelbta bendra deklaracija²². Vyriausiasis Lietuvos išlaisvinimo komitetas buvo sudarytas kaip organas, atstovaujantis visiems tuometiniams judėjimams ir politinėms grupėms, skelbiantis tarpusavyje bendradarbiavimą ligi atkurto valstybės seimo. Tarp devynių politinių

¹⁷ *Nepriklausoma Lietuva. VLK Atsišaukimas į tautą, 1942.*

¹⁸ A.Damušis, min. veik., p. 112.

¹⁹ *Į laisvę, 2004, Nr. 146(183).*

²⁰ LYA, f. 3377, ap. 58, b. 268, p. 36.

²¹ *Ugninis stulpas..*, p. 182–183.

²² LYA, f. 3377, ap. 58, b. 268, p. 49.

vienetų, sudarančių šį komitetą, vietoj Lietuvių fronto įvardijamas „Lietuvių sąjūdis“²³.

Moderuota demokratija. Jau diskusijose apie vieno vadovaujančio politinio organo sudarymą J. Brazaitis kalba apie tobulesnę demokratiją, pavadinęs ją moderuota demokratija²⁴. Matyt, šitam laikotarpiui reiktų priskirti ir studiją „Lietuva po II Didžiojo karo“, datuotą 1943 08 31, kurios autoriu mi pasirašo *Lietuvis*²⁵.

Pirmojoje studijos dalyje autorius aptaria bendruosius lietuvių tautos raidos klausimus, pabrėždamas, kad nors pirmuoju Nepriklausomybės laikotarpiu buvo nemažai pasiekta, vis dėlto nepavyko pasiekti darnaus vieningumo, kuris būtų laidavęs dar didesnę sėkmę. Sakydamas, kad savita lietuvių kultūra garantuoja tautos nepriklausomybę ir bendrąją pasaulio kultūrą, autorius išskiria tris didžiuosius idealus, nulemiančius tautos kultūros plėtotę: religinį, tautinį ir socialinį. Prie pastarojo galima jungti politinį idealą, tačiau autorius jį laikė neatskiriama tautinio idealo dalimi.

Religinis idealas apima plačią pasaulėžvalgą, suteikia tvirtus dorovės pagrindus, įkvepia kūrybą, žadina artimo meilę ir pasiaukojimą.

Tautinis idealas skatina siekti tautos gerovės, garbės ir didybės, dirbti ir kovoti dėl tautos laisvių ir teisių, prireikus aukojant net gyvybę, ugdyti tautos mokslą, meną, literatūrą.

Socialinis idealas įkvepia siekti socialinio teisingumo visiems savo šalies žmonėms ir visų tautos sluoksnių darnaus sugyvenimo bei bendradarbiavimo.

Visi šie idealai puikiai dera tarpusavyje ir sudaro išsamų tautos idealą, kuris siekia dvasinės, ūkinės ir socialinės gerovės savo tautai. Realizuodamos šiuos idealus plėtojosi ir atitinkamos visuomenės kryptys. Jos dažnai tarpusavyje nesutaravo.

J. Brazaitis aptaręs tarnavimo idealams reikšmę ir kultūrinės veiklos prioritetą, palyginti su politine, toliau įtikinėja visuomenės ugdymo svarbą ir partiškumo žalą šiam ugdymui. Džiaugiasi, kad net ir vykstant karui Laikinosios vyriausybės rūpesčiu įvestos naujos visuomeninio auklėjimo pamokos gimnazijose. „Taigi jau gimnazijose bus dedami pagrindai mūsų tautos socialinei kultūrai“²⁶.

²³ Ten pat, p. 65–2.

²⁴ Ten pat, p. 23–24.

²⁵ LYA, f. 3377, ap. 58, b. 264, p. 41.

²⁶ Ten pat, p. 47.

Antroje dalyje nagrinėja, kokia turėtų būti Lietuvos vidaus santvarka. Jis pabrėžia: „ne partijos, o profesijos“²⁷ turi vyrauti. Toliau aiškina šio teigimo motyvus.

Konkretizuoja atstovavimo būdus: Lietuvai turi atstovauti organizuotos profesijos. Profesijų atstovai gerai žino atstovaujамųjų profesijų reikalus, todėl sugebėtų juos ginti. Profesijų atstovai būtų tas ekonominis parlamentas, kuris spręstų ekonominius krašto reikalus. Todėl atkuriant valstybę visi Lietuvos žmonės turėtų susiburti į šias profsąjungas pagal veiklos sritis: žemės ūkio; amatų, pramonės, prekybos; viešųjų darbų ir laisvųjų profesijų (valdžios ir savivaldybių įstaigų tarnautojai, laisvųjų profesijų žmonės – gydytojai, inžinieriai, advokatai ir pan.); kultūros sričių darbuotojai (kulto tarnai, mokslo darbuotojai, rašytojai ir žurnalistai, menininkai).

Toms pačioms profesinėms sąjungoms priklausytų tiek darbuotojai, tiek darbdaviai, pavyzdžiui, žemės ūkyje – ir žemės savininkai, ir samdiniai. Visų šių profesijų atstovai sudarytų parlamento Žemuosius rūmus. Rinkimai būtų tiesioginiai. Pavyzdžiui, ūkininkai ir jų šeimų pilnamečiai nariai seniūnijose išrinktų delegatus į valsčių. Šie delegatai susirinkę valsčiuje išrinktų rinkikus į apskritį, kur jau būtų renkami Seimo atstovai. Panašiai darytų ir lauko darbininkai. Atitinkamai pagal narių skaičių pirminiai susirinkimai vyktų valsčiuose ar apskrityse.

J. Brazaitis siūlo profesines sąjungas kurti drauge su valstybės atkūrimu. Atsikuriančios valstybės valdymo sistemą turėtų atkurti Lietuvos Taryba, sudaryta iš vokiečių okupacijos metu susidariusių pasipriešinimo židinių atstovų. Greta Žemųjų rūmų, turinčių ne daugiau kaip 100 atstovų, siūloma sudaryti ir Lietuvos Senatą, kuris turėtų saugoti šalies Konstituciją, pagal kurią būtų tvarkomi krašto švietimo ir kultūros reikalai. Senato nariai šalia renkamų senatorių turėtų būti vyskupijų valdytojai, aukštųjų mokyklų vadovybės ir stambųjų kultūrinių organizacijų atstovai²⁸. Senate neturėtų būti daugiau kaip 50 narių. Valstybės prezidentas galėtų būti renkamas bendrame Seimo ir Senato posėdyje. Prezidentui patartų Patarėjų taryba, kurią sudarytų Seimo, Senato ir Ministrų kabineto pirmininkai.

Didelę reikšmę J. Brazaitis teikia dorovei, kuri turi būti būtina sąlyga atsakingiems valstybės pareigūnams. Aptariama taip pat ir kitataučių problemos, kurių mokymas privalo būti labiau orientuotas į integracinį procesą. Tačiau mokyklose ir gimnazijose jis siūlo leisti tik vieną organizaciją, sukur-

²⁷ Ten pat.

²⁸ Ten pat, p. 52.

tą bendru sutarimu, o laisvai telktis į idėjines organizacijas galėtų tik aukštųjų mokyklų studentai.

Išvadoje autorius dar kartą pabrėžia, kad atkūrus nepriklausomybę „pirmąjį rūpestį turėsime dėti į kultūrinį darbą ir kultūrinės organizacijos. <...> Juo kraštas bus kultūringesnis, juo stipresnė bus valstybė. <...> Krašto atstovybę sudarys ne partijos, o profesijos <...> Partijoms nebus leista kurtis. Valstybės kūrėjus vienys trejopas šūkis: Lietuvos laisvė ir nepriklausomybė, visų religijų ir įsitikinimų laisvė ir gerbimas, socialinio teisingumo siekis visiems Lietuvos gyventojams.

*Salus Republicae – supremus lex esto*²⁹.

Kaip matome, ši J. Brazaičio studija buvo gerokai polemiska, todėl galėjo būti diskusijų pagrindas. Čia randame daugelį būsimos santvarkos elementų. Juos toliau konkrečiai panagrinėsime. Studija buvo radikalesnė negu vėliau pateiktos būsimos santvarkos apmatai.

Lietuvių sąjūdžio programa. Apsvarsčius ir preliminariai suderinus Lietuvių fronto programą, buvo imtasi reorganizuoti, tikriau sakant, atitinkamai įtvirtinti Lietuvių fronto dalyvių narystę organizacijoje, kuri pavadinta nauju, Lietuvių sąjūdžio vardu. Plačiau neaptardami šios organizacijos steigimo motyvų, susipažinkime su jos programa, remdamiesi pagrindyje išleistu leidiniu „Lietuvių sąjūdis“ (LS)³⁰.

Šio leidinio įžangoje kalbama, kad baigiant okupacijų lapą ir vėl pradėdant naują Nepriklausomybės lapą lietuvių patrioto pareiga aktyviai prisidėti prie organizuoto Lietuvos atkūrimo darbo. Preambulėje nurodoma, kad gyvenimo pažangą kuria taurios asmenybės ir kilnios idėjos. „Tauta turi išskelti <...> tauriausius savo žmones – tikrus lietuvius ir nuoširdžius patriotus, ištikimus tautos idealams sunkiose jos dienose, aukštos visuomeninės moralės, tikrus savo profesijos specialistus“³¹. Tačiau čia iškyla viena opiausių problemų – kaip atrinkti ir išrinkti būtent tokius asmenis? Tradiciškai tam yra partijos, kurios, pateikdamos savas programas, iškelia ir tinkamiausius jų vykdytojus.

Tačiau gyvenimas parodė, kad partinėje veikloje dažnai iškyla ne taurumu, o pragmatiška demagogija pasižymintys veikėjai, o esama sistema juos iškelia krašto vadovais. Vėliau J. Brazaitis laikė, kad profesine veikla jungiami kolektyvai (draugijos, akademinės bendruomenės, profesinės sąjungos ir

²⁹ Ten pat, p. 56.

³⁰ LYA, f. 3377, ap. 58, b. 270, p. 49, *Lietuvių sąjūdis*, p. 1.

³¹ Ten pat, p. 4.

pan.) labiau tinkami taurioms asmenybėms iškelti negu partijos, kuriomis Lietuvoje daugelis nusivilia. Lietuvių sąjūdžio programos įvade teigiama, kad LS telkia visus lietuvius, be luomų ir konfesijų skirtumo, atkurti nepriklausomą Lietuvos valstybę jos istorinėse etnografinėse ribose, kur būtų sudarytos sąlygos pasireikšti asmenybei su visomis jos kūrybinėmis galiomis, realizuotas darnus piliečių sugyvenimas, socialinis teisingumas, ūkinis bei kultūrinis pajėgumas, parentas pozityviu kūrybiniu darbu³².

Pasaulėžiūra yra kiekvieno sąžinės dalykas, teigiama programoje. „Vien tik priklausymas kuriai politinei partijai neturi duoti pirmenybių visuomenės gyvenime“. „Lietuvių tauta iš praeities patyrimo turi pasisemti, kas joje buvo tautai sveika, ir išvengti klaidų; pasisavinti sveiką demokratybės idėją“. <...>

„Tai nuosaikaus moderuoto demokratizmo kelias, kuriuo turi būti einama į nepriklausomą valstybę. Tai Lietuvių sąjūdžio kelias. O idėjos, kurias Lietuvių sąjūdis siekia realizuoti atkurtoje Lietuvoje, sudaro jo programą“. Apibrėžus Lietuvių sąjūdžio siekiamą idealą, pateikiama šio idealo realizavimo programa³³.

Kalbant apie valstybinę santvarką pabrėžiama, kad valstybės suvereninė valdžia priklauso tautai, kuri suverenumą reiškia per prezidentą, Seimą, profesinius korporacinius rūmus, teismą. Tauta tiesiogiai renka prezidentą ir Seimą iš visuomenės iškeltų kandidatų. Seimo leidžiamus įstatymus pirma apsvarsto ir priima atitinkami rūmai. Administracijos personalas renkamas pagal kandidatų profesinį kompetentingumą konkurso būdu, o jų teisinė padėtis apdraudžiama įstatymais³⁴.

Programos socialinių reikalų skyriuje nurodoma, kad darbas yra kiekvieno pareiga ir teisė; dirbantysis turi teisę pasirinkti darbą pagal savo profesiją ir pakankamai uždirbti pragyvenimui, o darbas organizuojamas tiek privačia, tiek valstybės iniciatyva. Ūkinio gyvenimo pagrindu laikoma privati nuosavybė ir privati iniciatyva, nors valstybė turi parengti būtinų ūkio šakų ir jų produkcijos planą, derinti ūkio šakų ir verslų interesus. Didelis dėmesys skiriamas žemės ūkiui: turi būti rengiami specialistai, keliamas ūkininkų profesinis pasirengimas, aprūpinama įrengimais, organizuojama produkcijos perdirbimo pramonė, globojami nepajėgūs ūkiai. Kultūros srityje pabrėžiama, kad tautinę kultūrą kuria laisvos asmenybės, o valstybė tam sudaro sąlygas. Palaikant bendrojo lavinimo lygį, stiprinamas profesio-

³² Ten pat, p. 7.

³³ Ten pat, p. 5.

³⁴ Ten pat, p. 8.

nis lavinimas. Visose mokyklose gabieji lavinami valstybės lešomis, organizuojamas suaugusiųjų tolesnis švietimas, laikant mokymą viešuoju valstybės uždaviniu³⁵.

Religija laikoma pozityviu valstybės gyvenimo veiksmu, todėl visoms konfesinėms bendruomenėms pripažįstama laisvė praktikuoti ir skelbti tikėjimą. Sąžinės laisvei ir pilietinei taikai išsaugoti valstybė užtikrina lygias teises bažnytinei ir civilinei metrikacijai. Okupacijos metu Lietuvos sąjūdis siekia išsaugoti kuo daugiau lietuvių savo žemėje.

Ši programa ir tame pačiame leidinyje išspausdinta ištrauka iš statuto sudaro nedidelio formato 16 puslapių knygutę, matyt, konspiracijos sumetimais datuojamą *1941 m. gegužės 13 d. Berlyne*³⁶. Tai, kad joje visai neminima apie išsivadavimą iš sovietinės okupacijos, kuris 1941 m. gegužės mėnesį buvo pagrindinis pasipriešinimo organizacijos uždavinys, akivaizdžiai rodo, jog programa sukurta laikotarpiu, kai tai jau buvo visai nebeaktualu.

Statuto ištraukoje aptariama griežtai hierarchinė valdymo struktūra, kur sunku rasti demokratijos pėdsakų. Kyla klausimas, kaip būtų realizuojama demokratija Lietuvos sąjūdžio veikloje, jei visur matome griežtą hierarchinę struktūrą? Čia derėtų pasakyti, kad ši struktūra skirta pagrindinei pasipriešinimo organizacijai, kur konspiracija – pagrindinė sėkmingos veiklos sąlyga. Kita vertus, galima teigti, kad vyriausiasis vadas buvo renkamas. A.Strabulis pasakoja, kad tokie rinkimai vyko Vilniuje – 1944 m. kovo mėnesį šeimos šventės priedanga susibūrę apie 30 žmonių rinko vyriausiąjį vadovą. A.Strabulis prisimena, kad iš Kauno buvo atvykę J.Verbickas, M.Martinaitis, Povilas Šilas, nors daugelio kitų asmeniškai nepažinojo. „Nebuvo pasakyta pavardės – mes jas patys rašėme į lapukus, dėjome į V.Valiukevičiaus skrybėlę. Šeimininkas paskelbė, kad vadas išrinktas, bet pavardės nepaskelbė. Man buvo aišku, kad išrinktas Ambrazevičius“³⁷.

Reformuota demokratija. Tolesnę naujos demokratijos koncepcijos raidą matome pagrindinio leidinio „Į laisvę“ tekstuose. Jau paskutiniuose 1943 m. „Į laisvę“ numeriuose buvo pradėtas spausdinti straipsnių ciklas „Į reformuotą demokratiją“, kuris toliau buvo tęsiamas kiekviename numeryje 1944 m. ir kurį galima laikyti Lietuvos sąjūdžio programos platesne eksplikacija, nors be jokių nuorodų į šią programą. Straipsnių „Į reformuotą de-

³⁵ Ten pat, p. 12.

³⁶ Ten pat, p. 13.

³⁷ Pokalbis su A.Strabuliu, p. 2.

mokratiją“ rinkinį galima laikyti būsimos Lietuvos santvarkos vizija, kuri buvo pateikiama susipažinti didesniai skaitytojų būriui.

Žinoma, kad J. Brazaitis ypač rūpinosi ideologinėmis programos nuostatomis. Pirmame šio ciklo straipsnyje ir nurodomas pažangesnis aptariamoms demokratijos pagrindas³⁸.

Tradicinėse demokratinėse valstybėse visuomenė organizuojama politiniu pagrindu – steigiamos partijos. Diktatūrinėse – organizuojama pagal profesijas. J. Brazaitis siūlo trečią visuomenės organizavimo būdą – partinį ir profesinį, leidžiantį demokratiškai, t. y. ne iš viršaus primetant, kelti geriausius žmones į vadovaujančias pareigas.

Prisimindamas, kad nepriklausomoje Lietuvoje politinės partijos grupavosi pagal jų nusistatymą religijos atžvilgiu ir dėl to kartais neberasdavo bendros kalbos socialinės ar ekonominės politikos klausimais, J. Brazaitis siūlo visiems pripažinti, kad 1) religija yra pozityvus veiksnys, ir ji turėti laisvę viešajame gyvenime reikštis, 2) religijos praktikavimas (ar nepraktikavimas) yra kiekvieno asmeninis reikalas.

Pripažinus pirmą principą, atkristų pastangos kovoti su religija ar jos institucijomis. Pripažinus antrą – atkristų kitos visuomenės dalies norai ką nors versti tikėti juridine ar moraline prievarta. Žinoma, šiuos principus pripažinti reikia ne balsavimu, bet visuomenės tikinimu, o tai išugdyti gali tik laikas.

Kitame straipsnyje nagrinėjamas svarbus reformuotai demokratijai visuomenės organizavimo būdas – profesinis organizuotumas. Aptariamoms dvejopos jo formos: 1) profesines sąjungas sudaro vienos profesijos žmonės; 2) artimos savo darbu profesinės sąjungos sudaro profesinius rūmus³⁹.

Profesinės organizacijos pirmiausiai rūpinasi profesiniais klausimais. Čia svarbu, kad profesinį gyvenimą tvarko patys profesionalai. Profesinės organizacijos turi ir auklėjamosios reikšmės. Ne visi nori dalyvauti politinėse partijose, o profesija, visus įtraukdama į bendruomenę, žmones daro visuomeniškesnius, leidžia atsiskleisti jų iniciatyvai, todėl lengviau atrinkti ir iškelti geriausius žmones, užkerta kelią avantiūristams. Profesijos vietoj veikia politiko ugdo profesionalą, kuris mažoje valstybėje svarbesnis už pirmąjį. Įstatymų projektai, kurie liečia atskiras profesijas, prieš svarstant Seime, aptariami atitinkamuose rūmuose, kurie ir savo iniciatyva kelia įstatymų projektus. Specialistų parengti ir aptarti jie leidžia Seimui išvengti klaidų.

³⁸ *Į laisvę*, 1943, Nr. 21, p. 4.

³⁹ *Į laisvę*, 1943, Nr. 22, p. 5.

Tačiau profesijos turi apimti visus tos srities darbuotojus, o ne apsiriboti vien rūmų ar profesinių sąjungų organizavimu. Visi gyventojai turi priklausyti atitinkamoms profesinėms sąjungoms, kurios apskrityse skirstomos rajonais, valsčiuose – skyriais. Jų vadovybės turi būti demokratiškai renkamos, o ne valstybės skiriamos, kaip autoritarinėse valstybėse. Patys rūmai turi jungti ir darbuotojus, ir darbdavius; jie drauge dalyvauja jų valdyme. Taip marksistinis klasių kovos principas būtų pakeistas tarpusavio solidarumu. Pagal pagrindines profesinio darbo sritis Lietuvoje turėtų būti treji rūmai: 1) kultūros, 2) prekybos bei pramonės ir 3) žemės ūkio.

Pirmieji apimtų profesijas, susijusias su dvasine kūryba ar jos administravimu. Antrieji – prekybos, pramonės, amatų, verslų profesijas. Tretieji – ūkininkus, žemės darbininkus, agronomus ir pan. Rūmai turi turėti įstatymų iniciatyvos teisę. Šitokios rūšies profesinės organizacijos, atsiribodamos nuo totalitarinio korporatyvizmo ir nuo marksizmo klaidų, galėtų būti naudingos ir atskiram piliečiui, ir ekonominei, socialinei, kultūrinei kūrybos pažangai⁴⁰.

Socialinis aprūpinimas. Skirtingai nuo kapitalistinių valstybių, reformuotoje demokratijoje valstybė privalo laiduoti socialinį aprūpinimą kiekvienam žmogui⁴¹. Tam valstybės gyvenimas turi būti organizuojamas kitais pagrindais:

1. Darbas keliamas pirmoje vietoje, o kapitalas ar nuosavybė – antroje. Dirbti privalo visi.

2. Atlyginimą už darbą lemia žmogaus poreikiai, kurie yra trejopi: asmens, šeimos ir profesijos. Todėl ateityje atlyginimas turėtų susidėti iš trijų dalių: a) pagrindinio atlyginimo, b) šeimos priedo, c) profesinio priedo. Asmens reikalai yra visų vienodi. Todėl ir pagrindinis atlyginimas turi būti vienodas – tiek ministrui, tiek sargui. Šeimos priedas privalo laiduoti padarų žmonos ir vaikų išlaikymą. Profesijos priedas turi tenkinti profesijos poreikius, pavyzdžiui, mokslininkui – literatūrą, profesinį lygį ir pan.

3. Nedarbingumo atveju kiekvienas turi būti apdraustas. Draudimas geroje valstybėje privalomas ir visuotinis.

4. Valstybė privalo globoti iš prigimties luošus, rūpintis, kad nebūtų elgetų ir valkatų, tačiau čia svarbu ne tik pinigai, bet ir širdis. Todėl socialinės globos srityje reikia telkti iniciatyvą žmonių, kurie atsideda artimo meilei.

⁴⁰ Ten pat.

⁴¹ *Į laisvę*, 1943, Nr. 23, p. 4.

Kultūrinės organizacijos. Kultūrą kuria stiprios asmenybės pagal savo pasaulėžiūrą ir apsisprendimą. Todėl demokratinės valstybės skelbiama sąžinės ir asmens laisvė daugiausia ir reiškiasi kultūrinėje srityje. Nors privati iniciatyva čia yra svarbiausias veiksnys, tačiau valstybė privalo taip organizuoti kultūrinį gyvenimą, kad būtų tenkinami pagrindiniai kiekvienos tautinės mažumos kultūros uždaviniai:

1. Kultūros gėrybės turi pasklisti kuo plačiausiame tautos sluoksniuose.
2. Turi būti kuo labiau plėtojama tautos kultūra.
3. Tautinė kultūra turi įsijungti į tarptautinį gyvenimą.

Šiuo tikslu visame krašte, o ne vien miestuose, turi būti kuriami kultūros židiniai: mokyklos, bibliotekos ir skaityklos, teatrai, net administracinės įstaigos. Apie mokyklas telkiamas suaugusiųjų švietimas. Menas turi eiti į tautą, t.y. meno kūriniai turi būti perkami viešosioms įstaigoms ir mokykloms. Universitetų žinias būtina skleisti ir visuomenei. Pirmutinis kultūros politikos uždavinys turi būti kūrybingų asmenybių globa. Negalima leisti sunykti nė vienam talentui, todėl privalo vykdyti gabių atranką, sudaryti sąlygas jiems kurti. Rūpintis kultūrine propaganda užsienyje, siųsti jaunimą į užsienį specializuotis, skatinti dalyvavimą tarptautiniuose renginiuose, organizuoti meno ir mokslo veikalų vertimą į svetimas kalbas⁴².

Religija valstybės gyvenime. „Religija, ypatingai krikščioniškoji, turėdama aukštą moralę, įpareigodama žmogų jo sąžinėje, išvystydama didelį kultūrinį ir socialinį veikimą, yra veiksnys valstybės gyvenime daugeliu atžvilgiu pozityvesnis negu mokslas, menas ar sportas. Jeigu tad valstybė remia šitas sritis ir jų nelaiiko grynai privatinėmis, kadangi jos tarnauja visos tautos kultūros pažangai, tai tuo labiau valstybė privalo remti religijos darbus kultūros, labdaros ar socialinėje srityje“⁴³.

Tikėjimo praktikavimas ar nepraktikavimas yra kiekvieno asmens reikalas. Religinės bendruomenės privalo turėti juridinio asmens teises. Valstybė neturi kištis į vidinę religinių bendruomenių santvarką.

Santuoka turi būti ir religinė, kad būtų tenkinami tikinčiųjų įsitikinimai, ir civilinė, kad būtų pagerbti tie, kurie religijos nepraktikuoja. Abi santuokos formos – ir religinė, ir civilinė – turi turėti vienodą juridinę galią.

Tėvai turi teisę vaikus auginti pagal savo pasaulėžiūrą. Tikinčiųjų tėvų vaikams tikyba mokyklose privaloma, netikinčiųjų tėvų vaikams tikyba neprivaloma. Jau Laikinoji vyriausybė tokius nuostatus išleido.

⁴² *[laisvė, 1944, Nr. 1(24), p. 4.*

⁴³ *[laisvė, 1944, Nr. 2(25), p. 4.*

Priesaika ar iškilmingas pasižadėjimas teismuose, kariuomenėje ir visur kitur turi turėti vienodą saistomąją galią ir gali būti pasirenkamas pagal kiekvieno norą.

Turi būti palaikomi diplomatiniai santykiai su Vatikanu.

Taigi tikėjimo laisvė ir įsitikinimų pagarba privatinėje srityje, parama kultūrinėje srityje, korektiški diplomatiniai santykiai – štai tie principai, pagal kuriuos turėtų būti tvarkoma religija ateities gyvenime⁴⁴.

Žemės ūkio pažanga. Pripažindamas, kad ūkininkų luomas, išlaikęs gyvą tautos dvasią, visais laikais yra ir bus pagrindas išlaikyti sveikosioms tautos tradicijoms, J. Brazaitis daug dėmesio skiria žemės ūkiui. Čia keliami du uždaviniai: gaminti žemės ūkio gėrybes ir pakelti ūkininkų profesinį ir kultūrinį lygį. Manant, kad Lietuvos ūkio pagrindas ir ateity bus žemės ūkis, reformuotos demokratijos vizijoje numatyta remtis šeimos ūkiu, t. y. ūkiu, kuriame dirba tik vienos šeimos nariai ir kuris neturi būti didesnis kaip 50 ha.⁴⁵ Vis dėlto Laikinosios vyriausybės 1941 07 04 nutarimu⁴⁶ buvo grąžinama tik 30 ha žemės. Galbūt taip buvo įgyvendinamas socialinis solidarumas, apie kurį kalbama reformuotos demokratijos straipsnių cikle. Valstybė turėtų sudaryti žemės fondą, kuris perimtų viršnormines žemes ir kuris turėtų pirkimo pirmumo teisę laisvojoje rinkoje parduodamai žemei, kad aprūpintų žeme dirbančiuosius, taip pat apsaugotų ūkius nuo pernelyg smulkaus suskaldymo⁴⁷.

Valstybė turi padėti kurti ūkį pateikdama tipinius pastatų projektus, remti statybinių medžiagų gamybą, intensyviai vykdyti žemių melioravimą, rūpintis kaimo elektifikavimu, skatinti ūkio estetinį sutvarkymą.

Siekiant intensyvinti produkciją būtina ūkininkus mokyti, kurti veislinių gyvulių ir sėklų punktus, kontroliuoti ūkio našumą. Valstybės iniciatyva būtina plėtoti ūkio gaminių perdirbimo pramonę, kurti reikiamą infrastruktūrą, agrarinių kainų politiką taip tvarkyti, kad ūkininko gaunamas atlyginimas už produktus atitiktų jo perkamosios prekės kainą. Ūkininkus reikėtų lengvatinėmis sąlygomis aprūpinti mišku.

Parama ūkininkams turi pakelti jų profesinį ir kultūrinį lygį. Pradžios mokslo antras keturmetis turi būti skirtas profesiniam lygiui kelti. Valsčiuose turi būti tinkama medicininė pagalba. Ūkininkų, žemės ūkio darbininkų ir žemės ūkio specialistų poreikiams atstovauti turi Žemės ūkio rūmai.

⁴⁴ Ten pat.

⁴⁵ Pokalbis su J. Pajauju 2000 03 29, AMBA.

⁴⁶ *Laikinosios vyriausybės 1941 m. liepos 4 d. nutarimas Nr. 59.*

⁴⁷ *Į laisvę, 1944, Nr. 7–8(30–31), p. 2.*

Iliustracijai pateikiamas Laikinosios vyriausybės priimtas Žemės ūkio rūmų įstatymas⁴⁸, kur jau yra kai kurie žemės ūkio savivaldos elementai:

„1. Žemės ūkio rūmai yra ūkiškoji savivaldybė žemės ūkio ir ūkininkų reikalams tvarkyti <...>

3. Žemės ūkio rūmai:

a) tvarko ir organizuoja žemės ūkio gamybą;

b) nustato būdus ir priemones atskiroms žemės ūkio gamybos šakoms plėsti ; <...>

9. Žemės ūkio rūmų vyriausias organas yra Žemės ūkio rūmų Taryba.

Ją sudaro:

a) apskričių ūkininkų tarybų atstovai;

b) centralinių žemės ūkio organizacijų ir įstaigų atstovai;

c) žemės ūkio specialistų profesinių organizacijų atstovai;

d) vyriausybės skirti 5 atstovai.

Bendras Tarybos narių skaičius turi būti ne mažesnis kaip 80, ūkininkų atstovai turi sudaryti ne mažiau kaip 2/3 visų atstovų. <...>

12. Valsčiuose ir apskrityse veikia ūkininkų tarybos. <...>

15. Atstovus į valsčiaus ūkininkų tarybą 3-iems metams renka:

a) kiekvienos seniūnijos ūkininkai po 1 atstovą;

b) kiekviena valsčiuje veikianti ž. ū. organizacija – po 2 atstovus iš savo organizacijos narių.

Valsčiaus ūkininkų tarybos atstovus renka ir gali būti renkami ūkininkai, kurie valdo daugiau kaip 2 ha žemės.

16. Valsčiaus ūkininkų taryba iš savo tarpo renka 3-iems metams valdybą iš 3-jų narių, kurią sudaro pirmininkas, vicepirmininkas ir sekretorius.

17. Apskrities ūkininkų tarybą sudaro valsčiaus ūkininkų tarybų valdybų nariai“.

Matome, kad šiuo Laikinosios vyriausybės įstatymu numatytuose Žemės ūkio rūmuose dar neatstovaujama žemės ūkio darbininkams, kaip numatyta reformuotos demokratijos vizijoje, nors ir nusakyta pati atstovavimo schema.

J. Brazaičio vyriausybės dėmesį žemės ūkiui rodo tas faktas, kad Žemės ūkio rūmų įstatymas buvo priimtas paskutinę Laikinosios vyriausybės darbo dieną – 1941 m. rugpjūčio 4 d.⁴⁹

⁴⁸ *Laikinosios vyriausybės Lietuvos žemės ūkio rūmų įstatymas, 1941 07 04.*

⁴⁹ Ten pat.

Bendrieji klausimai. Kalbant apie partijų ateitį, reformuotosios demokratijos projekte nurodoma, kad valstybei kenkia vienu kuriuo visuomenės sluoksniu besiremiančios, pavyzdžiui, tiktai ūkininkais, tiktai darbininkais ar tiktai inteligentais, t. y. dalinėmis partijomis. Kadangi valstybės pagrindinis uždavinys yra visų gerovė, tai partija, kuri nori tvarkyti valstybę, turi rūpintis ne atskiro sluoksnio, o bendra valstybės gerove, visa tauta⁵⁰.

Norint darnios ir socialiniu atžvilgiu teisingos valstybinio gyvenimo pažangos, reikia nuolat derinti kiekvieno gerovę su visų gerove. Siekiant tikslingiau suderinti kiekvieno ir visų reikalus, valstybės gyvenime reikia numatyti svarbiausius uždavinius, juos suderinti, nubrėžti jų eiliškumą ir pasiręngti juos vykdyti.

Pastebėjus, jog ankstesnėje Lietuvoje buvo per mažai profesinės specializacijos, kalbant apie reformuotąją demokratiją, numatyta kuo intensyviau rengti specialistus. Visuomeninės moralės ligi šiol buvo reikalaujama iš bažnyčios ir mokyklos darbuotojų, tačiau visuomenės moralė, viešasis padarumas būtini visiems, kurie susiję su visuomenės gyvenimu: politikams, laikraštininkams, administracijos darbuotojams. Tačiau visuomeninės moralės niekas valstybinėmis priemonėmis neprimės. Čia jau pačios visuomenės sritis, kuri gali sudaryti teises tradicijas neįsileisti į vadovaujančias vietas žmonių be tinkamos visuomeninės kultūros ir moralės⁵¹.

Ateities demokratijos klausimai buvo svarstomi ir iševijoje. J. Brazaitis rašė:

„Esame išaukę krikščioniškųjų principų, patapusių visuotiniu Vakarų dvasios lobiu, atmosferoje. Krikščioniškoji moralė yra mums nepaneigiama norma, kurios privalo paisyti visas žmogiškasis veikimas, taigi ir politinis <...>. Užtat juo labiau stiprėjame mintyje daryti visa, kad žmogui, asmeniui būtų grąžinta pagarba ir pripažinta jo reikšmė valstybės gyvenime. <...>

Todėl <...> demokratijos principas turi būti taikomas ne tik politiniame valstybės gyvenime, bet būtų praplėstas ūkinei bei kultūrinei sritims. Ūkinė demokratija laiduotų žmogui materialias sąlygas. Kultūrinė demokratija sudarytų sąlygas jam gyventi ir viešai reikštis pagal savo pasaulėžiūrą ir vaikus auklėti pagal savo įsitikinimus. Tuo keliu žmogus būtų apsaugotas nuo valstybinės prievartos sąžinės srityje. <...> Tuo keliu būtų pašalinta daugumos diktatūra, kai dauguma tariasi turinti teisę primesti mažumai savuosius pasaulėžiūrinius įsitikinimus“⁵².

⁵⁰ *Į laisvę*, 1944, Nr. 4(27), p. 4.

⁵¹ *Į laisvę*, 1944, Nr. 5(28), p. 4.

⁵² J. Brazaitis, *Raštai*, t. 5, p. 138–139.

Čia kalbėjome apie pilnutinę demokratiją, kurios koncepcija ir pagrindai, įgyvendinant J. Brazaičio idėją yra viena reikšmingiausių dovanų ateities Lietuvai.

Išvados. 1. J. Brazaičio vadovaujamas antinacinio pasipriešinimo sąjūdis Lietuvių frontas greta pasipriešinimo akcijų nacių vedamai Lietuvos grobimo politikai savo programiniu uždaviniu išskėlė tobulesnės, ne partijų atstovaujamos demokratijos Lietuvoje koncepcijos plėtojimą.

2. Plėtojant šią tobulesnės demokratijos koncepciją studijoje „Lietuva po II Didžiojo karo“

akcentuojama lietuvių kultūros svarba tautos išlikimui ir nurodomi trys didieji idealai, garantuojantys tautos kultūros plėtotę: religinis, tautinis ir socialinis, kurių pagrindu visuomenėje susiformavo politinės kryptys, t. y. partijos, trukdžiusios visuomenės ugdymui. Būsimoje visuomenės santvarkoje numatoma vietoj partijų kurti profesinius susivienijimus.

3. Toliau plėtojant ateities Lietuvos vidaus santvarkos koncepciją siūloma moderuotos demokratijos idėja, grindžiama taurių asmenybių iškėlimu į vadovų grandis. Darbas

yra kiekvieno pareiga ir teisė. Valstybės suverenumas priklauso tautai, kuri jį reiškia per tiesiogiai renkamą prezidentą, Seimą, profesiniu pagrindu sudarytus rūmus, teismą. Ūkinio gyvenimo pagrindas – privati nuosavybė ir iniciatyva. Pasaulėžiūra – kiekvieno sąžinės dalykas.

4. Labiausiai išplėtotą – reformuotosios demokratijos koncepcija. Čia siūloma kitoks visuomenės organizavimo būdas – partinis ir profesinis, laiduojantis demokratinį vadovų iškėlimą. Aptariamą profesinio organizavimo formas: sąjungos ir profesiniai rūmai, kurių pagal darbo pagrindines kryptis numatomi treji: kultūros, amatų, prekybos bei pramonės ir žemės ūkio.

Valstybės gyvenimas turi būti organizuojamas iškeliant darbo prioritetą, o tik antra vieta lieka kapitalui ir nuosavybei. Ypač daug dėmesio skiriama ūkininkų luomui, kaip sveikųjų tautos tradicijų ir valstybės ūkio pagrindui.

Įteikta 2004 sausio mėn.

JUOZAS BRAZAITIS - CREATOR OF A MORE PERFECT DEMOCRACY

Mindaugas Bloznelis

Summary

In its discussion of the creation of a more perfect democracy, this article first reviews the motives which determined the search for the concept of a more perfect democracy. In explaining this concept, the stages, complying with a certain model of democracy, characteristic of its evolution are consistently analyzed, and the typical characteristics of such models of democracy are presented.

The first stage, described in the study „Lithuania after World War II“, places greater emphasis on general regulations – the importance of Lithuanian culture for the preservation of the nation. Three ideals, guaranteeing the spread of national culture: religious, national, and social, are also discussed. Relying of them political streams – parties, hindering the harmony of society, were formed and thus professional unions instead of parties should represent society.

The idea of a moderated democracy, based on the elevation of noble personalities to leading positions is then analyzed. Work is a duty and right for everyone. The sovereignty of the state belongs to the nation, which expressed it through a directly elected president, parliament, and trade unions formed on an occupational basis. The foundation of economic life is private property and initiative.

The concept of a reformed democracy receives the greatest attention in the article. A different manner of organizing society – based on party and occupation – is proposed. The forms for the organization of occupations: unions and professional trade unions of which three are foreseen (according to the main areas of work) are made more concrete. The work of the state is organized placing priority on work, leaving capital and property in only second place. Particular attention is devoted to the class of farmers as the foundation of the healthy traditions of the nation and state economy.